

Zero, mavjudlikka rivojlangan estetik munosabat bizning bolaning, maktab o'quvchisining, talabaning har tomonlama rivojlangan shaxsi haqidagi g'oyamizdan ajralmasdir, uning san'at bilan aloqasi axloqiy va estetik rivojlanishga yordam beradi. Bularning barchasini tahlil qilsak, amalda axloqiy muammolarni hal qilish, yosh avlodda kimgadir taqlid qilish istagini uyg'otish, boshqalardan farqlash mumkin - xuddi atrofigimizdagi odamlar haqida. Yaqin atrofda yashovchi odamlarning misoli (ijobiy va salbiy) kuchi bilan. Tabiat o'zining mavjudligi bilan ham qadrlı ekanligini, u ham insondan o'z maqsadlari uchun bir tomonlama foydalanishni emas, balki teng muloqotni kutishini tushunish qiyinroq. Ammo bugungi kunda tabiatga munosabat ham insonning muhim axloqiy xususiyati sifatida qaralsa, ajablanarli emas. U atrof-muhitni, odamlarning hayoti va mehnatini tasavvur qilishda ba'zan juda o'tkir edi. Biroq Behzod oddiy voqealarni tasvirlash uchun hikoya mazmunini ma'naviy idrok etishni hech qachon qurbon qilmagan. Masalan, Sohıbqiron harbiy yurishlarda ham musiqiy cholg'ulardan unumli foydalanганиni ko'p mo'yqalamiga olgan. Deylik, shahar yoki qishloqqa hujum boshlashdan avval, u yerga yashirin ravishda karnaychi va nog'orachilar kiritilgan. Erta tongdanoq bexosdan bu cholg'u sozlarining baland yangrashi aholini dovdıratib, harbiylarga katta yordam bergan. Sharafiddin Ali Yazdiy ("Zafarnoma"),

Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Bobur asarlariga ishlangan miniatyuralardagi tasvirlangan jang jarayonlarida sarkardalarni qo'llab-quvatlab, ularni o'zlarining jangovor va ulug'vor ijrolari bilan ruhlandırish uchun yelkadosh bo'lib "jang qilayotgan" karnaychi, surnaychi va nog'orachilarni ko'rish mumkin [4].

Mana shu omillar borliqni ob'yektiv ifodalashda yordam beradigan sof estetik qiymatdir. Tarixga aylangan hayotdagi barcha mavjud narsalarni tasvirlash bilan cheklanmasdan asardagi voqyea-xodisalar, buyumlar muayyan g'oya asosida ideallashtirilishi ham mumkin. Asar tomoshabında, xususan yoshlarda ichki hissiyotni junbushga keltirishi, hayotdagi voqyea-hodisalarga nisbatan ijobiy yoki salbiy holatni uyg'otishi mumkin. Behzod asarlarini kuzatar ekanmiz, bu san'at o'zida estetik qarashlar va haqiqatning uyg'unligini hamohang holda mujassamlashtirgandagina hosil bo'ladi. Bunga Behzodning minatyura asarlari misol bo'la oladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Kamoliddin Behzod asarlaridan o'quvchi o'sha davr xususiyatlarini, tarixiy aspektlarni, aktlarni o'rganadi. Kamoliddin Behzod san'ati orqali yosh avlodni tarbiyalash estetik dunyoqarash va badiiy tafakkurni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Behzod ijodiy maktabi tasviriy san'atning nafaqat tarixiy, balki zamonaviy ta'lim jarayonlarida ham o'z o'rniga ega ekanligini isbotlaydi.

Adabiyotlar

1. Ашрафи М.М. От Бехзада до Риза-йи Аббаси. Развитие миниатюры начало века. –Ташкент: СМІ-АСІА, МІСАІ, 2011. –С. 176.
2. Badiiy ta'limda innovation jarayonlar: rivojlanish strategiyasi, nazariyasi va amaliyoti. / -T.: «Impress media», 2021. 172-b.
3. Белинская Н. Миниатюра как источник изучения изобразительного искусства XV-XVII вв. // Очерки истории и теории культуры таджикского народа: Сб. статей. –Душанбе: 2001. – С. 91-110.
4. Рюи Гонзалес де Клавихо. «Жизнь и деяния великого Темура». 1403-1406 йиллар Темурнинг Самарқанддаги саройи бўйлаб қилинган саёхат давомида ёзилган кундалик. 136, 282-283-б.

REZYUME. Ushbu maqolada Kamoliddin Behzodning realistik san'ati va uning tarbiyaviy xususiyatlari, o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyasini rivojlantirish masalalari muhokama qilingan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматривается реалистическое искусство Камолитдина Бехзода и его педагогические особенности, а также вопросы развития духовно-нравственного воспитания учащихся.

SUMMARY. This article discusses the realistic art of Kamoliddin Behzod and its educational features, as well as the issues of developing the spiritual and moral education of students.

INGLIS TILIN OQITIWDA JERGILIKLI MÁDENIYAT (Desi - Rayan hám Gardnerdiń motivaciya teoriyalari misalında) Sh.Á.Orazimbetov – pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktori

Innovatsionlıq texnologiyalar universiteti

Tayanch so'zlar: Gardnerning motivatsiya nazariyasi, motivatsiya, integrativlik motivatsiya, instrumental motivatsiya, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, O'z-o'zini anglash nazariyasi.

Ключевые слова: теория мотивации Гарднера, мотивация, интегративная мотивация, инструментальная мотивация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, Теория самосознания.

Key words: Gardner's motivation theory, motivation, integrative motivation, instrumental motivation, intrinsic motivation, extrinsic motivation, Self-Determination Theory.

Kirisiw. Búgingi globalıasw dáwirinde inglis tili tek ǵana xalıqaralıq qarım-qatnas quralı emes, al bilimlendiriw, ilim, texnologiya hám biznes tarawlarında áhmiyetli rol atqarmaqta. Inglis tilin úyreniw imkaniyatların keńeytiw tek oqıwshınıń jeke rawajlanıwına emes, al jámiyettiń mádeniy hám ekonomikalıq rawajlanıwına da úlken úles qosadı. Sonlıqtan inglis tilin oqıtıwdıń nátiyjeli jolların ámeliyatqa engiziw boyınsha kóplep jumıslar alıp barılmaqta.

Inglis tilin tabıslı úyreniw ushın oqıwshılardıń motivaciyası áhmiyetli esaplanadı hám sol motivaciyanı

asıwırdá jergilikli mádeniyatı esapqa alıw oqıwshılardı tilge jaqınlastırıp, olarda tilge bolǵan húrmet hám qızıǵıwshılıqtı arttıradı. Bul arqalı tek ǵana til úyreniw emes, al jergilikli mádeniyatı xalıqaralıq kólemde úgıt-násiyatlawǵa úles qosıw múmkin.

Gardnerdiń motivaciya teoriyası. Robert Gardner kanadalı belgili psixolog bolıp, ekinshi tildi úyreniw (second language acquisition) tarawındaǵı ashılıwları menen tanılǵan. Til úyreniwdegi motivaciya, qatnaslar hám mádeniy tásirler haqqındaǵı izertlewleri ámeliy lingvistika

hám bilimlendiriw tarawlarındaǵı izertlewlerdi sezilerli dárejede qalıplestirgen.

Gardner motivaciyanı keń túsiniq dep esaplap, ol kognitiv hám affektiv qásiyetlerge iye ekenligin atap ótken. Gardner motivaciyanı tómendegishe táriypleydi: “Shaxstń tildi úyreniw ushın háreket etiwı yáki umtılwı, oǵan bolǵan qálewi hám usı xızmet dawamındaǵı tájiriýbeden alǵan qanaatlanıw dárejesi” [3].

Bizińshe motivaciya túsiniǵın minez-qılıqtı belgileytuǵın motivler (mútájlikler, niyetler, maqsetler, qızıǵıwshılıqlar, umtılwılar) sisteması [7:14]. Sol sebepli motivaciya hár qıylı motivlerden turıwshı túsiniq dep esaplaymız.

Jańa tildi úyreniwge baylanıslı “integrativlik” hám “instrumental” motivaciya túsiniqleri eń dáslep ótken ásirdeń 50-jılları aqırında Gardner hám Lambert tárepinen qollanılǵan [6:4]. Social-psixologiyalıq sheńberde Gardner bul eki túsiniqtı til úyreniwshilerde ádette ushırsatuǵın motivaciyalardı túsiniw ushın usınıs etken.

Integrativlik motivaciya: úyrenilip atırǵan tilde sóylewshilerdeń mádeniyatına qızıǵıwshılıǵı sebepli tildi úyreniw tilegi. Mısalı, Angliya mádeniyatına bolǵan jeke qızıǵıwshılıq sebepli inglis tilin úyreniw.

Instrumental motivaciya: lawazımın kóteriliwı yamasa akademiyalıq jetiskenlik sıyaqlı jeke mápler ushın tildi úyreniw qálewi. Mısalı, inglis tilin imtixannan joqarı baha alıw ushın yamasa kóbirek miynet haqı alıw ushın úyreniw.

Integrativlik motivaciya túsiniǵı qayta táriypleniwdi talap etiwı múmkin. Iran sıyaqlı mámleketlerde izertlewshiler dástúriy integrativlik hám instrumental ayırmaslıqlardı regionnıń sıyasıy hám mádeniy ózine tánligin sáwlelendiriwshi “ideal ózlik” hám “májburiyat” sıyaqlı ózin-ózi ańlaw túsiniqleri menen almastırıw nátiyjeli ekenligin anıqladı [8:101 -124].

BAÁ sıyaqlı mámleketlerde ekonomikalıq hám akademiyalıq rawajlanıw ushın inglis tilin úyreniw zárurlıǵı instrumental motivaciyanıń ústinligine sebep boladı. Biraq, integrativlik motivaciya mádeniyatlararalıq empatiyanı rawajlandırıwda eleǵe shekem áhmiyetke iye [1:89].

Kritikler integrativlik hám instrumental túsiniqleri qarama-qarsılıǵınan shıǵıwdı, bunıń ornına belgilengen maqsetler hám rawajlanıp atırǵan mádeniy óz ara baylanıslar sıyaqlı dinamikalıq faktorlardı esapqa alıwdı usınıs etedi. Jergilikli hám individual maqsetlerdi birge alıp barıw motivaciya modelleriniń nátiyjeliligini arttıradı [9].

Mádeniy kontekstler bul motivaciyalardıń qalay payda bolıwına sezilerli tásir kórsetedi. Gardner teoriyasın anıq orınlarga nátiyjeli integraciyalaw ushın oqıtıwshılar tómendegilerdi esapqa alıwın usınıs etemiz:

Integrativlik motivaciyanı maslastırıw. Jergilikli mádeniyatta, oqıwshılar maqsetli tildi jergilikli qádiriýatlar, mádeniy miyaslar menen baylanıstırıw arqalı paydalanıw. Mısalı, elimizde inglis tilin oqıtıwda oqıwshılarda qızıǵıwshılıq hám emocional baylanıslardı oyatıw ushın ózbek yamasa qaraqalpaq dástúrleri hám inglis tilinde sóylesiwshi mámleketler arasındaǵı mádeniyatlararalıq almasıwdı atap ótiw.

Instrumental motivaciyanı maslastırıw. Til úyreniwdi jámiyettiń ózine tán ekonomikalıq hám socialıq

umtılıslarına beyimlestiriwge itibar qaratıladı. Bul kózqaras hár qıylı mádeniy kontekstte ekonomikalıq yamasa jámiyetlik sebepler arqalı adamlardı til úyreniwge motivaciyalaw múmkin ekenligin názerde tutadı, máselen, jumıs orınlarınń jaqsılanıwı yamasa global bazarlarǵa kiriw imkanı.

Mádeniy kontekstte maslasıw global lingvistikalıq normalar hám jergilikli dástúrlerdiń óz ara baylanısın bekkemlep, oqıwshılarda óz mádeniy ózligin ańlawdı rawajlandıradı hám hár qıylı mádeniyatlar arasındaǵı túsiniwdi kúsheytedi. Sonday-aq, ol oqıwshılarda júzege keliwı múmkin bolǵan jatlasıw sezimin de joq etedi.

Desi hám Rayannıń Óz-ózin ańlaw teoriyası

Desi hám Rayan (1985) tárepinen usınılǵan bul teoriya hár qıylı bilimlendiriw sharayatlarında, sonıń ishinde, inglis tilin shet til sıpatında oqıtıwda (EFL) motivaciyanı túsiniw ushın keń qollanılauıǵın tiykarlardan biri bolıp esaplanadı. SDT insan motivaciyası hám jetiskenliklerine itibar qaratıwǵın psixologiyalıq teoriya bolıp esaplanadı.

Motivaciyanıń tiykarǵı eki túri bar: **ishki motivaciya** (úyreniwge bolǵan ishki qálew) hám **sırtqı motivaciya** (sırtqı xoshametlew yamasa basım). Olar kóbinese quramalı tárizde óz ara tásir etedi. Ingilis tilin úyreniwshiler kóbinese bul eki motivaciya túri menen háreket etedi. Mısalı, bir talaba inglis tilin úyreniwden zawıqlanıwı (ishki motivaciya), biraq sonıń menen birge imtixannan ótiw yamasa jaqsı jumıs tabıw ushın da úyreniwı múmkin (sırtqı motivaciya). Ingilis tilin úyreniwde hám ishki, hám sırtqı motivaciya áhmiyetli rol oynadı, biraq ishki motivaciya uzaq múddetli nátiyjeliliktiń kúshlirek faktori esaplanadı. Sırtqı sıyılıqlar úyreniwdi baslawǵa túrtki berse de, ishki motivaciyanı qalıplestiriw turaqlı qatnas hám joqarı nátiyjelerge erisiw ushın zárúr. Óz-ózin ańlaw teoriyası (Self-Determination Theory (SDT)) ishki hám sırtqı motivaciya arasındaǵı baylanıstı úsh tiykarǵı psixologiyalıq zárúrlilik arqalı túsindiredi: **avtonomiya** (öz is-háreketlerin basqarıw zárúrligi), **kompetenciya** (öz iskerliginde nátiyjeli bolıwdı seziw zárúrligi) hám **baylanıshlıq** (basqalar menen baylanıs ornatiw zárúrligi).

Ingilis tilin úyreniwde ishki hám sırtqı motivaciya arasındaǵı qatnasıqlar keńnen úyrenilgen bolıp, olardıń óz ara tási hám tildi iyelewge tási boyınsha hár qıylı juwmaqlar shıǵarılǵan:

Serbiyalı inglis tilin úyreniwshiler arasındaǵı izertlewler sonı kórsetedi, hár eki motivaciya túri bar bolsa da, talabalarda ishki motivaciya dárejesi tómene bolıwǵa beyim. Izertlewde oqıwdan zawıqlanıwdı qalıplestiriwde pedagogikalıq ádisler zárúr ekenligi atap ótilgen [5].

Gonkongta ótkerilgen izertlew nátiyjeleri, barlıq oqıwshılar kúshli sırtqı motivaciyaǵa iye bolsa da, tek ǵana ishki motivaciya inglis tilinen jaqsıraq bahalar menen sezilerli dárejede baylanıslı ekenligin kórsetti. Eki túrdegi motivaciyanı teń qalıpte uslaǵan talaba tek sırtqı sıyılıqlarǵa súyengenlerge qaraǵanda jaqsıraq nátiyjelerge erisken [2].

Ingilis tilin oqıtıw ushın jergilikli mádeniy kontekstte SDTnı qollanıwda tómendegilerge itibar qaratıwdı usınıs etemiz:

1. Kollektiv mádeniyatlarda avtonomiya. Kollektiv mádeniyatlarda, máselen, Aziya mádeniyatlarında, avtonomiyanı individual ǵárezsizlik emes, al topar qádiriýatlarına beyimlestiriw ushın qayta qalıplestiriw

kerek bolıwı múmkin. Egipette alıp barılğan izertlewler sonı kórsetti, kollektiv mádeniyatlarda da inglis tilin úyreniwde avtonomiya áhmiyetke iye. Biraq, oqıtıwshılar avtonomiyanı baylanıslılıq penen teń alıp barıwı kerek, yaǵnıy birge islesiwdi rawajlandırıw hám qáte islewden qorqıwdı azaytıw arqalı oqıwshılarda óz ara húrmet hám isenimdi jaratıw zárúr [4]. Mısalı:

— oqıwshılar birgelikte temalardı yamasa úyreniw metodların tańlaytuǵın **topar joybarların** xoshametlew;

— avtonomiyanı mádeniy jaqtan sáykes túrde kontekstlestiriw ushın sabaqlarǵa **shańaraq yamasa jámiyetke baylanıslı temalardı** kirgiziw.

2. Mádeniy áhmiyetke iye kompetenciylardı qalıplestiriw. Kompetenciya talabalardıń mádeniy kelip shıǵıwı hám olardıń inglis tilinen real turmısta paydalanıwına sáykes keliwshi wazıypalardı joybarlaw arqalı qollap-quwatlanıwı múmkin. Mısalı:

— inglis tilin túsiniw hám sóylew ámeliyatı ushın **mádeniy jaqtan tanıs materiallar**, máselen, jergilikli ádebiyat, jańalıqlar yamasa waqıyalardan paydalanıw;

— oqıwshılar ortalıǵın sáwlelendiriwshi **kontekstke tán bahalawlardı** kirgiziw, máselen, óz jasaw ornında

jumısqa sáwbetlesiwge tayarlıq kóriw yamasa jergilikli qarım-qatnas usılları tiykarında rásmiy xatlar jazıw.

3. Mádeniy normalar boyınsha baylanıslılıqtı rawajlandırıw. Baylanıslılıq mádeniyatqa qarap túrli formalarda kóriniwı múmkin. Mısalı:

— avtoritetke kóbirek áhmiyet beriletuǵın mádeniyatlarda, **oqıtıwshı hám oqıwshı arasındaǵı óz ara húrmetke tiykarlangan qatnasıqlardı** rawajlandırıw baylanıslılıqtı kúsheytiwı múmkin;

— **birgeliktegi wazıypalar**, máselen, teńleslerine sabaq beriw yamasa kishi toparlarda dodalaw inglis tilin úyreniwde sociallıq baylanıslardı xoshametlewi múmkin.

Gardnerdiń integrativlik hám instrumental motivaciya túsiniwleri til úyreniwde shaxstıń mádeniy hám social faktorlarǵa baylanıslı qollap-quwatlawdı ashıp berse, SDT ishki hám sırtqı motivaciya ortasındaǵı parqtı tereń túsiniwge járdem beredi. Solay etip, Gardner hám Desi-Rayan teoriyaları járdeminde jergilikli mádeniyat kontekstinde inglis tilin úyreniw procesinde motivaciyanı asırıwdıń nátiyjeli strategiyaların islep shıǵıw múmkin. Oqıtıwshılar bul usınıslardan paydalanıp, talabalar ushın qolaylı oqıw ortalıǵın jaratıwı hám olardıń til úyreniwge bolǵan qızıǵıwshılıǵın artırıwı kerek.

Ádebiyatlar

1. Al-Ta'ani M.H. Integrative and Instrumental Motivations for Learning English as a University Requirement among Undergraduate Students at Al-Jazeera University. // Dubai. International Journal of Learning and Development. 2018. 8(4):89. <https://doi.org/10.5296/ijld.v8i4.13940>
2. Chan C. The relationship between motivation and achievement in foreign language learning in a sixth form college in Hong Kong. 2009.
3. Gardner R.C. Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation. 1985. [https://doi.org/10.1016/0346-251X\(87\)90081-9](https://doi.org/10.1016/0346-251X(87)90081-9)
4. Hargreaves E., Elhawary D. Children's experiences of agency when learning English in the classroom of a collectivist culture. 2021. <https://doi.org/10.1016/j.system.2021.102476>
5. Ilić, N.D. Intrinsic and Extrinsic Motivation for Learning English as a Foreign Language. 2014.
6. Lamb M., Integrative motivation in a globalizing world. System. 2004. 32(1)
7. Orazimbetov Sh.A. Oqıwshılardıń inglis tilin úyreniw motivaciyasın asırıwda oqıw materiallarında mádeniyatlararalıq ádisti qollanıw (ulıwma orta bilimlendiriw mektepleriniń 8-qaraqalpaq klassları mısasında). p.i.f.d. (PhD) dissertaciyası: 13.00.02 – Tálim hám tárbiya teoriyası hám metodikası (inglis tili). – Nókis: 2024.
8. Rashidi N., Rahimi M., Alimorad Z. Iranian EFL learners' motivation construction: Integrative motivation revisited. 2013. Issues in Language Teaching, 2(1).
9. Rubrecht B. Expanding the Gardnerian model of motivation. 2007.

РЕЗЮМЕ. Мақоллада инглиз тилини о'rganishda motivatsiyaning ahamiyati va ayrim motivatsion nazariyalar tahlil qilinadi. Motivatsiya va uning turlari bo'yicha dunyoda olib borilgan tadqiqotlar asosida xulosalar chiqarilgan. Ko'rsatilgan nazariyalar o'quvchilarning mahalliy madaniyati misolida ko'rib chiqilib muallif tomonidan ularni moslashtirish bo'yicha metodik tavsiyalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируется значение мотивации в изучении английского языка и некоторые мотивационные теории. На основе исследований, проведенных в мире по мотивации и ее видам, были сделаны выводы. Указанные теории рассмотрены на примере местной культуры учащихся и автором приведены методические рекомендации по их адаптации.

SUMMARY. The article analyzes the importance of motivation in learning English and some motivational theories. Conclusions were drawn made on research conducted worldwide on motivation and its types. The indicated theories are considered using the example of students' local culture, and the author provides methodological recommendations for their adaptation.